

Piotr Daszkiewicz

Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN w Warszawie
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6631-100X>

Wolfdietrich Eichler (1912–1994) i jego wizyta w Państwowym Muzeum Zoologicznym w Warszawie w 1940 roku

Streszczenie: Artykuł prezentuje wizytę Wolfdietricha Eichlera w Państwowym Muzeum Zoologicznym w Warszawie. W 1939 r. warszawskie muzeum zostało okradzione przez Niemców. Instytucja ta szybko stała się ważnym ośrodkiem ruchu oporu. W 1940 r. Wolfdietrich Eichler – entomolog i parazytolog został powołany do Wehrmachtu i wysłany do Warszawy. Dzięki rekomendacji Waltera Arndta, zoologa i antyhitlerowca, Eichler odwiedził warszawskie muzeum i nawiązał współpracę z Tadeuszem Jaczewskim. Artykuł przypomina postać Wolfdietricha Eichlera – wybitnego zoologa i demokracji i jego długoletnią współpracę z polskimi zoologami.

Słowa kluczowe: Wolfdietrich Eichler, Państwowe Muzeum Zoologiczne w Warszawie, okupacja niemiecka, niemieccy antyhitlerowcy, historia nauki

Wizyta wybitnego niemieckiego entomologa Wolfdietricha Eichlera w Państwowym Muzeum Zoologicznym (dalej: PMZ) w Warszawie stanowiła wyjątkowe wydarzenie. Niemiecki przyrodnik i oficer, który odwiedza polską instytucję naukową, nie po to, by rabować zbiory lub wyniki naukowe, ale po to, by próbować pomóc, musiał być postacią wyjątkową. Swoją wizytę Eichler opisał i opublikował w „Przeglądzie Zoologicznym” we wspomnieniu o Tadeuszu Jaczewskim¹. Tekst ukazał się w niskonakładowym piśmie, czytany wyłącznie przez zoologów. Pozostaje nadal praktycznie nieznanym i nie jest cytowany nawet przez historyków zajmujących się historią warszawskiej kolekcji zoologicznej w okresie okupacji.

Warto zatem przypomnieć okoliczności tej niecodziennej wizyty. Pierwszego marca 1940 r. Eichler został powołany do Wehrmachtu. Po przeszkoleniu wysłano go do Warszawy do kompanii ćwiczebnej. Przed wyjazdem na trzytygodniowy pobyt Eichler

¹ W. Eichler, *Wspomnienia o Tadeuszu Jaczewskim*, „Przegląd Zoologiczny” 1977, XXI/2, s. 114–116.

skontaktował się z zaprzyjaźnionym z nim Walterem Arndtem, kustoszem działu gąbek Muzeum Przyrodniczego w Berlinie. To właśnie od niego otrzymał adres warszawskiego muzeum i prośbę o przekazanie pozdrowień Tadeuszowi Jaczewskiemu. Odwiedzenie polskiego naukowca nie było prostym zadaniem dla oficera Wehrmachtu. Kontakty niemieckich żołnierzy z ludnością okupowanej Polski były zakazane. Eichlerowi udało się zdobyć wymagane pozwolenie dowództwa. Udał się do zamkniętego muzeum, gdzie udało mu się spotkać z dozorcą. Podczas krótkiego pobytu w Warszawie Eichler wielokrotnie odwiedził Jaczewskiego w jego mieszkaniu. Z jego rekomendacji spotkał się także z Witoldem Stefańskim (1891–1973). Jak pisał w swoich wspomnieniach, odwiedzając Jaczewskiego, nie wiedział, że jest on rektorem podziemnego Uniwersytetu Warszawskiego, organizatorem i uczestnikiem tajnego nauczania. Pobyt w Warszawie był początkiem kilkudziesięcioletniej współpracy z polskimi zoologami.

Ponownie Eichler odwiedził Warszawę w 1958 r. W archiwum Muzeum i Instytutu Zoologii PAN przechowywane są listy Eichlera do Jaczewskiego (korespondencja trwała aż do śmierci polskiego uczonego). Eichler dedykował swoim polskim kolegom opisywane przez niego nowe gatunki². Kształcił także polskich zoologów w parazytologii, zwłaszcza biologii wszołów – dziedzinie, w której był jednym z najwybitniejszych specjalistów na świecie, wśród nich m.in. Jadwigę Złotorzycką (1926–2002) z Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1974 r. napisała ona artykuł o swoim nauczycielu i mistrzu, podsumowujący jego dorobek naukowy³.

Tekst Wolfdietricha Eichlera wymaga kilku słów komentarza. W okresie wojny i okupacji PMZ poniosło bardzo dotkliwe straty. Zginęło wielu pracowników i współpracowników PMZ⁴. Wojenne straty tej instytucji zostały opisane w raporcie Stanisława Feliksiaka⁵. Oprócz 27% zmarłych pracowników, utracono znaczącą część kolekcji. Zorganizowanego rabunku, kierowanego przez specjalne komando pod dowództwem Petera Paulsena, dokonano już w październiku 1939 r.⁶ Pracownicy PMZ odgrywali bardzo ważną rolę w ruchu oporu, byli żołnierzami Związku Walki Zbrojnej (dalej: ZWZ) i Armii Krajowej (dalej: AK), a także uczestnikami cywilnego oporu. Wykazali się oni bohaterstwem i ogromnym poświęceniem. W PMZ działała konspiracyjna komórka ZWZ i AK. Przechowywano broń, materiały wybuchowe i bibułę, produkowano związki che-

² Zob. np. E. Mey, W. Eichler, J. Kaddou, *Jadwigella enigmatica nov. gen. et spec. (Insecta, Phthiraptera, Amblycera, Menoponidae s. l.) von der Guineataube Columba guinea (Aves, Columbiformes)*, „Rudolstaedter Naturhistorische Schriften” 2004, 12, s. 133–140.

³ J. Złotorzycka, *Prof. dr Wolfdietrich Eichler (w 60 rocznicę urodzin)*, „Wiadomości Parazytologiczne” 1972, 18, s. 829–831.

⁴ G. Brzęk, *Straty wśród zoologów polskich w następstwie II wojny światowej*, „Analecta” 1997, 6/2(12).

⁵ P. Daszkiewicz, D. Iwan, *Straty wojenne Państwowego Muzeum Zoologicznego – raport Stanisława Feliksiaka (1906–1992)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, 15/1, s. 431–439.

⁶ Ibidem.

miczne używane do niszczenia wagonów wojskowych transportów⁷. Łatwo można sobie wyobrazić przerażenie, jakie musiało wywołać pojawienie się w tej instytucji oficera Wehrmachtu w 1940 r.

Jakie były dalsze losy postaci pojawiających się we wspomnieniu Eichlera?

Walter Arndt (1891–1944), dzięki któremu Eichler poznał Jaczewskiego, Ślązak urodzony w Kamiennej Górze, żołnierz i rosyjski jeńiec w I wojnie światowej, absolwent Uniwersytetu Wrocławskiego, wybitny znawca gąbek, od lat znany ze swoich antyhitlerowskich przekonań, został wskutek donosu jednego ze swoich współpracowników aresztowany 12 stycznia 1944 r. w swoim biurze w berlińskim muzeum przyrodniczym. 11 maja 1944 r. tzw. trybunał ludowy (*Volksgerichtshof*) skazał go na karę śmierci za „defetyzm”, wyrok wykonano 26 czerwca w więzieniu Brandenburg-Görden⁸.

Tadeusz Jaczewski (1899–1974) jako oficer AK trafił po powstaniu do oflagu. W pierwszym okresie po uwolnieniu pracował w Zarządzie Centrali Szkolnictwa Polskiego w Niemczech, a następnie jako oficer łącznikowy do spraw rewindykacji przy Polskiej Misji Rwindykacyjnej. Po powrocie kraju był ważnym urzędnikiem w resorcie nauki, a w latach 1953–1959 dyrektorem Instytutu Zoologii PAN. Błyskawiczna kariera oficera AK w PRL, jak i wyjątkowe uznanie ze strony komunistów mogą oczywiście budzić zdziwienie. Także z tego punktu widzenia artykuł Eichlera jest cennym świadectwem. Dzięki niemu dowiadujemy się, że „Jaczewski w 1917 r., w ówczesnym Petersburgu, jako student (z czerwoną opaską i bronią) brał udział w Rewolucji Październikowej”⁹. Informacji tej nie ma w biogramie w *Słowniku biologów polskich*, choć może ona wyjaśnić „łatwą” karierę Jaczewskiego w PRL.

Wolfdietrich Eichler przeżył wojnę, pełniąc służbę wojskową jako entomolog w Wehrmachcie. Zważywszy na ogromne straty, jakie ponosiły wszystkie armie z powodu chorób przenoszonych przez owady¹⁰, entomologiczne wykształcenie i doświadczenie parazytologiczne pozwoliły mu pracować nad komarami i malarią, dzięki czemu mógł uniknąć losu frontowych żołnierzy¹¹. Latem pracował na froncie, a zimy spędzał w laboratorium w Berlinie. W tym trudnym okresie Eichler starał się prowadzić normalną działalność naukową, korespondował oraz wymieniał publikacje i obserwacje z entomologami z wielu krajów świata. Z powodu cenzury i wojennych warunków korespondencja odbywała się za pośrednictwem adresu w neutralnej Szwajcarii¹².

⁷ L. Andrzejewska, I. Cissowska, A. Hilbert-Ilkowska, E. Dąbrowska-Prot, *Kazimierz Tarwid (9 IX 1909 – 24 XII 1988)*, „Wiadomości Ekologiczne” 1990, XXXVI/1–2, s. 67–76.

⁸ M. Burton, *Obituaries. Dr. Walter Arndt*. „Nature” 1946, 158, November 2, s. 612.

⁹ W. Eichler, op. cit., s. 116.

¹⁰ C.E. Cushing, *History of entomology in World War II*, Washington 1957.

¹¹ J. Złotorzyczka, op. cit., s. 829–831; E. Mey, *Prof. Dr. Wolfdietrich Eichler- 75 Jahre Alt*, „Entomologische Nachrichten und Berichte” 1987, 31, s. 280–281.

¹² W. Buettiker, *Postmaster for the Mallophaga P.O. Box*, „Rudolstaedter Naturhistorische Schriften” 2009, 15, s. 99–112.

Po wojnie Eichler osiadł w Ravensburgu. Pracował w różnych instytucjach, m.in. w Instytucie Badania Jarzyn (jako specjalista od środków ochrony roślin), na Uniwersytecie w Lipsku, a od 1969 r. jako profesor parazytologii w Muzeum Zoologicznym Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. W powojennym okresie aż do lat 60. XX w. Eichler był marginalizowany, a w 1954 r. wręcz odsunięty od zajęć i zawieszony jako pracownik naukowy. Wiązało się to z odmową z jego strony uznania „nowej lysenkowskiej biologii” i sprzeciwowi wobec ideologizacji nauki¹³. W późniejszym okresie jubileuszowe artykuły, także te publikowane w NRD, przypominały jego ogromny dorobek naukowy¹⁴. Wielki zoolog, bardzo skromny, rzadko powracał do ponurych czasów III Rzeszy. Pisał o nich jedynie wtedy, gdy trzeba było napisać nekrolog, któregoś z bliskich mu naukowców – przypominał wtedy trudne wybory. Wspominając Wilhelma Nöllera, wybitnego parazytologa, przypominał nie tylko jego naukowy dorobek, ale i bezkompromisową postawę, usunięcie ze stanowiska w odwet za obronę Kurta Obitza, który był jego asystentem. W artykule tym Eichler podaje także mało znane szczegóły dotyczące wyjazdu Obitza do Polski i jego aresztowania przez gestapo w Puławach¹⁵.

Wolfdieter Eichler zmarł w 1994 r. Do końca życia współpracował z polskimi naukowcami. Postać tego wybitnego biologa, demokracji i przyjaciela Polaków niewątpliwie zasługuje na naszą pamięć i wdzięczność, a jego wizyta w PMZ w okupowanej Warszawie na przypomnienie i zapisanie w historii warszawskiej kolekcji zoologicznej.

Bibliografia

- Andrzejewska L., Cissowska I., Hilbert-Ilkowska A., Dąbrowska-Prot E., *Kazimierz Tarwid (9 IX 1909 – 24 XII 1988)*, „Wiadomości Ekologiczne” 1990, XXXVI/1–2.
- Brzęk G., *Straty wśród zoologów polskich w następstwie II wojny światowej*, „Analecta” 1997, 6/2(12).
- Buettiker W., *Postmaster for the Mallophaga P.O. Box*, „Rudolstaedter Naturhistorische Schriften” 2009, 15.
- Burton M., *Obituaries. Dr. Walter Arndt*. „Nature” 1946, 158, November 2.
- Cushing C.E., *History of entomology in World War II*, Washington 1957.
- Daszkiewicz P., Iwan D., *Straty wojenne Państwowego Muzeum Zoologicznego – raport Stanisława Feliksiaka (1906–1992)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, 15/1.

¹³ U. Hossfeld, L. Olsson, *From the modern synthesis to Lysenko, and back?* „Science” 2002, 297(5578), s. 55–56.

¹⁴ E. Mey, op. cit., s. 280–281.

¹⁵ W. Eichler, *Pamięci prof. Wilhelma Nöllera, twórcy parazytologii weterynaryjnej w Niemczech*. „Wiadomości Parazytologiczne” 1965, 11/3, s. 191–192.

- Eichler W., *Pamięci prof. Wilhelma Nöllera, twórcy parazytologii weterynaryjnej w Niemczech*. „Wiadomości Parazytologiczne” 1965, 11/3.
- Eichler W., *Wspomnienia o Tadeuszu Jaczewskim*, „Przegląd Zoologiczny” 1977, XXI/2.
- Hossfeld U., Olsson L., *From the modern synthesis to Lysenko, and back?* „Science” 2002, 297(5578).
- Mey E., *Prof. Dr. Wolfdietrich Eichler- 75 Jahre Alt*, „Entomologische Nachrichten und Berichte” 1987, 31.
- Mey E., Eichler W., Kaddou J., *Jadwigella enigmatica nov. gen. et spec. (Insecta, Phthiraptera, Amblycera, Menoponidae s. 1.) von der Guineataube Columba guinea (Aves, Columbiformes)*, „Rudolstaedter Naturhistorische Schriften” 2004, 12.
- Złotorzycka J., *Prof. dr Wolfdietrich Eichler (w 60 rocznicę urodzin)*, „Wiadomości Parazytologiczne” 1972, 18.

Wolfdietrich Eichler's (1912–1994) visit to the State Zoological Museum in Warsaw in 1940

Summary: The article focuses on Wolfdietrich Eichler's visit to the State Zoological Museum in Warsaw. The museum was plundered by German invaders in 1939, and it quickly became an important center of the Polish resistance movement. In 1940, Wolfdietrich Eichler, a German entomologist and parasitologist, was drafted into the Wehrmacht and dispatched to Warsaw. On the recommendation of Walter Arndt, a German zoologist who opposed the Nazi regime, Eichler visited the Warsaw Museum and established scientific collaboration with Tadeusz Jaczewski. The article pays tribute to Wolfdietrich Eichler, an outstanding zoologist and democrat, and his long-standing relationship with Polish zoology researchers.

Keywords: Wolfdietrich Eichler, State Zoological Museum in Warsaw, German occupation, German opponents of the Nazi regime, history of science